

Miguela Mir. Fraga.

Interview met Miguela Mir Margallo, de echtgenote van Augustin Orús uit Fraga.

Leeftijd: 66 Jaar

Datum interview: 2 juni 1985

Plaats: in de eetkamer van hun huis na het nuttigen van een zondagse maaltijd.

M: Ik heb op verschillende manieren meegedaan in de anarchistische beweging. Voor mij was het theater het allerbelangrijkste. Ik heb in een aantal stukken meegespeeld en had verschillende rollen. Een van de stukken was "el Cristo Moderno". Dit stuk had het meeste succes en daarom kan ik me deze titel nog zo goed herinneren. We gingen hiermee naar de dorpen, naar Albalate en Monzon. We waren met 3 of 4 meisjes en met een oudere vrouw. We oefenden in het lokaal van de Club Cultural waar Alberola en de anderen ook zaten. Maar ook in het theater "Florida" hier in Fraga oefenden we. Maar dat waren niet alleen meisjes die links waren, maar vooral degenen die het leuk vonden om toneel te spelen. En hier speelden we "Doña Fanchasquita", "Alma de Dios", dat is een heel bekend stuk. Maar wat we in de Club Cultural nog meer voor stukken speelden kan ik me niet herinneren. In de Club Cultural zaten wel de meisjes die meer links waren, maar het belangrijkste was dat ze toneelspelen leuk vonden. Ik kan me ook niet herinneren of het «ateneo libertario» ons ook hielp of dat er een vorm van samenwerking was. Ze hebben later een van de vrouwen opgepakt, die eerder rechts was dan links, maar omdat ze meegedaan had aan het theater. Zij kwam uit een rechtse familie, maar toch werd ze gearresteerd toen de nationalen kwamen. Ik praat nu over de oorlog hè, voor die tijd was er geen sprake van theater en na die tijd helemaal niet. Voor sommigen was het een manier om idealen naar buiten te brengen, voor anderen was het niet meer dan toneelspelen. En het was ook een manier om jongens tegen te komen, want we deden alles gemengd, jongens en meisjes samen. Dat was in vele gevallen tegen de wil van de ouders, want die zagen dit niet zitten, jongens en meisjes samen. Maar wij zagen er alleen maar de voordelen van, het was alleen maar goed voor iedereen. Voor de oorlog speelde ik ook theater, maar alleen maar in het ateneo. Ook toen gingen we al met de uitvoeringen langs de dorpen aan de Cinca. Dan gingen we met de bus. Maar ik weet niet meer welke stukken we precies opvoerden. En hiermee hielp Alberola, ook tijdens de oorlog, maar dat andere theater had een andere regisseur. Dat was beter georganiseerd er waren meer kostuums en zo. Daar was ik met een vriendin die niets met de «Juventudes Libertarias» te melden had maar waarmee ik wel in de wasserij werkte. Dit was tijdens de oorlog. Naar de wasserij gingen we met zo'n dertig vrouwen, maar toen de vlag van de CNT er opgehangen werd vertrokken degenen die rechts waren. Hiermee wil ik zeggen dat we aanvankelijk werkten met vrouwen van alle politieke kleuren en dat de belangrijkste reden was om geld te verdienen. Er waren anderen die zakken naaiden. En anderen die wasten, maar dat was niet om rijk van te worden. Want we gingen om er een peseta bij te verdienen en ze hebben ons nooit betaald. Maar goed! Toen ze de vlag van de CNT ophingen vertrokken degenen die niet dezelfde idealen hadden, velen gingen weg, er bleven wat sympatisanten

over. Maar er bleven er ook, omdat ze niet wisten waar ze anders heen zouden moeten gaan om hun eten te verkrijgen en omdat ze op deze manier nog meehielpen het front te steunen, om degenen die aan het front waren te helpen.

Want wij naaiden en wasten kleren en dat moest goed gebeuren want het was voor hun aan het front. Maar er waren er genoeg die vertrokken. We werkten in een grote ruimte met zo'n dertig vrouwen. Er stonden een paar grote wastobbes en er werden ook kleren genaaid en versteld en gestreken. En dan pakten we de kleren in grote pakketten en dan werden ze naar de verschillende compagnieën aan het front van Aragon gestuurd. Dat was voornamelijk voor de 26e kolonne. En dan brachten ze ons de vuile kleren weer terug. De CNT was ons komen vertellen dat we deze kleren moesten wassen en dat ze ons per week of per maand zouden betalen, zij van de 26e kolonne. (tegen Augustin dat ie maar even z'n mond moet houden "wil ze jou opnemen of mij? nou dan, zwijg!). We zijn dit blijven doen totdat we moesten vertrekken. Maar als je het niet eens was met de ideeën was je wel vertrokken, want ze betaalden je nooit en je werkte behoorlijk hard. De naaimachines en de strijkijzers hielden pas op als het donker werd en we licht moesten opsteken. We begonnen om 8 uur, dan gingen we naar huis om te eten en dan 's middags weer. We aten er niet, maar er was wel een vrouw die het eten verzorgde voor de mannen die er werkten. Er waren behalve de opzichter nog drie mannen. Die werkten er vast: Marcos, El Rubio, Jose en Octavio de opzichter. Zij waren van de kolonne van Durruti en kwamen uit Barcelona. Zij zorgden voor de machines en zo. Wij vrouwen hadden ook een opzichter, een vrouw, en zij verdeelde het werk en stuurde de meisjes daarheen, waar ze nodig waren.

Van vergaderingen op ons werk was geen sprake, we moesten gewoon wassen. En zij hadden ook een opzichter en zij moesten alles verzorgen en versturen. Die mannen woonden in huis bij een vrouw die ook voor ze kookte. Behalve de wasserij en het atelier, de ruimte waar ik werkte, was er ook nog een bakkerij alleen voor het front. Er waren bakkers uit Barcelona voor overgekomen. Een heleboel, wel vijf.

Wij hebben geen van allen meegedaan aan de CNT of «Juventudes Libertarios». In de dorpen hier was dat voornamelijk een mannenzaak. Ik ging naar het «ateneo» en daar luisterde ik wel, maar vooral ging ik er heen om toneel te spelen. (Augustin: er waren maar twee meisjes bij ons aangesloten.)

En naar de avondschool ben ik niet geweest, ik was al te oud, maar mijn broer wel. De broers van Augustin zijn er ook geweest, bij Alberola. Daar waren wel vrouwen, maar ik was tot m'n 14e jaar op school geweest en had dat dus niet meer nodig.

Mijn grootmoeder heeft me opgevoed en die vond het heel belangrijk dat ik naar school ging, maar een heleboel meisjes waren niet naar school geweest en die gingen dan wel naar de avondschool. Als ik door mijn moeder was grootgebracht, zou ik nooit naar school gegaan zijn, maar mijn oma was een anarchiste van het eerste uur en die vond het heel belangrijk dat ik leerde. En mijn oom heeft ook 17 jaar bij ons gewoond, we zijn samen opgegroeid. En hij was ook links en zat bij het «ateneo» en hij had een kiosk en een boekwinkel. Daar kon je alle boeken van anarchistiese schrijvers krijgen, van Federica Montseny en "La novela ideal" en we verkochten er "soli" en "tierra y libertad" en andere dagbladen. Hij was de enige in Fraga die deze kranten verkocht. En thuis werd er altijd over gesproken want mijn oma

las alles. Ze ging vaak naar de winkel om te verkopen en dan zat ze de hele dag kranten te lezen. Mijn oma was heel vooruitstrevend, ze was getrouwd met m'n opa die republikein was en liever rustig thuis zat. Maar zij, altijd in de weer. Ze verspreidde krantjes voor het syndikaat en had het lef om de republikeinse vlag verborgen te houden toen de frankisten kwamen. En ze verspreidde vlugschriften in het «centro republicano». Maar mijn opa was een rustige man, hij heeft een keer op school de meester geslagen en is nooit meer teruggegaan en sedertdien zat hij rustig in zijn stoel. Maar mijn oma was heel radikaal en met de fles zijn haar ideeën er bij mij ingegoten.

Van de oorlog kan ik me vooral de bombardementen op Fraga heel goed herinneren. We zaten toen met mijn oma in een soort van schuilkelder en de hele straat zat daar. En ik was mijn vluchtkoffertje vergeten en ik holde terug naar huis om dit op te halen en ik dacht niet aan de bommen die om me heen vielen. Ik kwam in de calle Mayor en daar waren een heleboel kledingmagazijnen en die waren gebombardeerd. Daardoor lagen er veel kleren op straat en ik heb een heleboel meegenomen. Even later besloten we naar de Monte te vluchten en oma nam zoveel mogelijk kleren mee op de ezel op de eerste reis naar boven. Toen ze een tweede reis met de ezel wilde maken om nog meer kleren op te halen, ging dat niet meer omdat er teveel bommen vielen. Toen kwam mijn oom ons ophalen en zijn we naar Cervera, bij Barcelona, gegaan. Daar waren alle bakkers en wasvrouwen en naaisters van de kolonne van Durruti ook heengevlucht. We zijn daar ongeveer een jaar gebleven.

Van coöperaties weet ik niets meer. We gingen met een boekje en met coupons naar de winkel en betaalden met deze kartonnen. Er is hier toen helemaal geen honger geweest. De kartonnen waren om te betalen en in de boekjes schreven ze iets op geloof ik, maar dat weet ik niet zeker. Het waren kartonnen van 5 en 10 pesetas en van een duro en zo. Met geld betaalden we niets meer, dat hadden we niet. En ik weet nog dat mijn oma 30 konijnen naar het gemeentehuis gebracht heeft en dat die met de kartonnen betaald werden. En daar waren we reuze blij mee. In de winkels stonden alleen maar vrouwen om de spullen te verkopen. Alle winkels waren in handen van de comité's en de meisjes die er werkten waren aangesteld door het comité en dat betaalde ze ook uit. Het comité heeft ze daar dus neergezet. Je kon zo'n baantje krijgen als je maar kruiwagens had. Ik heb me nooit op die manier vooruit geholpen, ik heb het op eigen kracht gedaan.

En je kon natuurlijk allerlei voordeeltjes hebben als je in de winkel werkte, want, hoewel we geen honger hadden, waren er altijd wel dingen die je graag wilde hebben, of een beetje meer van iets. En als je bevriend was met zo iemand kon je dat wel krijgen.

Een relaas over kruiwagens in een coöperatie t.t.v. Franco, waar ze weer niet aan meegedaan heeft. Ze praat uitgebreid over de onderzoekskommissie die kwam kijken of alle gerekwireerde goederen ook daadwerkelijk naar de opslagplaats gebracht waren. Ze heeft daar tegen het einde van de oorlog een maandlang schoongemaakt en durfde het gebouw haast niet binnen te gaan vanwege de rijkdommen die er opgeslagen waren: heiligenbeelden, kandelaars, sieraden etc.

Ze zijn mij op een gegeven moment komen vragen om daar schoon te maken. En bijna alle meisjes werkten, naaiden of wisten of werkten op het land of in het hotel. Dat was verplicht. Het is

ook niet goed om werkeloos toe te zien terwijl anderen aan het front zijn die jou het leven in het dorp mogelijk maken. En heel veel meisjes wilden hun steentje bijdragen en zochten hun eigen manier om dat te doen. Je kon wel zeggen als je liever ander werk deed en dan hielpen ze je ook. Getrouwde vrouwen werkten niet buitenshuis. De meeste vrouwen die werkten waren op z'n hoogst 20 jaar. De ouderen waren getrouwd en hadden thuis genoeg te doen, ze hadden bijna allemaal wel een stukje grond dat bewerkt moest worden of kinderen die ze moesten verzorgen.

Voor getrouwde vrouwen was er misschien wel het minst veranderd; ze werkten thuis of op het land, net als vroeger. Misschien werkten ze wel in collectiviteit, dat weet ik niet. Maar zeker is dat op het land iedereen samenwerkte en elkaar hielp, dat was vroeger niet zo. Wij hadden eigenlijk nauwelijks grond, maar degenen die wel hadden voegden dat allemaal bij de coöperatie. En dan gingen ze de ene dag op het land van de een helpen en de andere dag op het land van de ander, dat gebeurde wel.

Nogmaals terug naar de wasserij: Ze hebben ons nooit betaald, hoewel dat de voorwaarden waren waarop ze ons aangenomen hadden en waarop wij akkoord gegaan zijn. Degenen die voor ons gewerkt hadden hebben wel uitbetaald gekregen, maar van ons beleefden ze melk en honing, maar we hebben nooit een cent gezien. En ik heb er ook nooit om gevraagd, moet je horen, we hebben daar zoveel plezier gehad en we zagen zoveel mensen, de bakkers kwamen er altijd een praatje maken en ze namen hun grappen en broodjes mee. Ze legt een grap uit.

Ze praat er nog over met de vrouwen die er gewerkt hebben. We waren er met ruim 30 vrouwen. Met twee ging ik speciaal om. En de bakkers kwamen niet voor iemand speciaal, maar voor ons allemaal en dat maakte het heel leuk omdat ze nergens op uit waren. En het was heel belangrijk omdat steeds meer vrouwen een familielid hadden die aan het front gesneuveld was en vrolijkheid nodig hadden. Het is een van de beste periodes uit mijn leven geweest.

MIGUELA MIR

Interview met Miguella Mir Margallo, de echtgenote van Augustin Oruz uit Fraga

leeftijd: 66 jaar

Datum interview: 2 juni 1985

Plaats: in de eetkamer van hun huis na het nuttigen van een zondagse maaltijd.

Ik heb op verschillende manieren meegedaan in de anarchistiese beweging. Voor mij was het theater het allerbelangrijkste. Ik heb in een aantal stukken meegespeeld en had verschillende rollen. Een van de stukken was "el Cristo Moderno". Dit stuk had het meeste succes en daarom kan ik me deze titel nog zo goed herinneren. We gingen hiermee naar de dorpen, naar Albalate en Monzon. We waren met 3 of 4 meisjes en met een oudere vrouw. We oefenden in het lokaal van de Club Cultural waar Alberola en de anderen ook zaten. Maar ook in het theater "Florida" hier in Fraga oefenden we. Maar dat waren niet alleen meisjes die links waren, maar vooral degenen die het leuk vonden om toneel te spelen. En hier speelden we "Donja Fanchasquita", "Alma de Dios", dat is een heel bekend stuk. Maar wat we in de club cultural nog meer voor stukken speelden kan ik me niet herinneren.

In de club cultural zaten wel de meisjes die meer links waren, maar het belangrijkste was dat ze toneelspelen leuk vonden. Ik kan me ook niet herinneren of het ateneo libertario ons ook hielp of dat er een vorm van samenwerking was. Ze hebben later een van de vrouwen opgepakt, die eerder rechts was dan links, maar omdat ze meegedaan had aan het theater. Zij kwam uit een rechtse familie, maar toch werd ze gearresteerd toen de nationalen kwamen.

Ik praat nu over de oorlog he, voor die tijd was er geen sprake van theater en na die tijd helemaal niet. Voor sommigen was het een manier om idealen naar buiten te brengen, voor anderen was het niet meer dan toneelspelen. En het was ook een manier om jongens tegen te komen, want we deden alles gemengd, jongens en meisjes samen. Dat was in vele gevallen tegen de wil van de ouders, want die zagen dit niet zitten, jongens en meisjes samen. Maar wij zagen er alleen maar de voordelen van, het was alleen maar goed voor iedereen.

Voor de oorlog speelde ik ook theater, maar alleen maar in het ateneo. Ook toen gingen we al met de uitvoeringen langs de dorpen aan de Cinca. Dan gingen we met de bus. Maar ik weet niet meer welke stukken we precies opvoerden. En hiermee hielp Alberola, ook tijdens de oorlog, maar dat andere theater had een andere regisseur. Dat was beter georganiseerd er waren meer kostuums en zo. Daar was ik met een vriendin die niets met de Juventudes Libertarias te maken had maar waarmee ik wel in de wasserij werkte.

Dit was tijdens de oorlog.

Naar de wasserij gingen we met zo'n dertig vrouwen, maar toen de vlag van de CNT er opgehangen werd vertrokken degenen die rechts waren. Hiermee wil ik zeggen dat we aanvankelijk werkten met vrouwen van alle politieke kleuren en dat de belangrijkste reden was om geld te verdienen. Er waren anderen die zakken naaiden. En anderen die wisten, maar dat was niet om rijk van te worden. Want we gingen om er een peseta bij te verdienen en ze hebben ons nooit betaald.

Maar goed, toen ze de vlag van de CNT ophingen vertrokken degenen die niet dezelfde idealen hadden, velen gingen weg, er bleven wat sympatisanten over. Maar er bleven er ook, omdat ze niet wisten waar ze anders heen zouden moeten gaan om hun eten te verkrijgen en omdat ze op deze manier nog meehielpen het front te steunen, om degenen die

aan het front waren te helpen. Want wij naaiden en wasten kleren en dat moest goed gebeuren want het was voor hun aan het front. Maar er waren er genoeg die vertrokken.

We werkten in een grote ruimte met zo'n 30 vrouwen. Er stonden een paar grote wastobbes en er werden ook kleren genaaid en versteld en gestreken. En dan pakte we de kleren in grote pakketten en dan werden ze naar de verschillende kompanieën aan het front van Aragon gestuurd. Dat was voornamelijk voor de 26e kolonne. En dan brachten ze ons de vuile kleren weer terug.

De CNT was ons komen vertellen dat we deze kleren moesten wassen en dat ze ons per week of per maand zouden betalen, zij van de 26e kolonne. (tegen Augustin dat ie maar even z'n mond moet houden "wil ze jou opnemen of mij? nou dan, zwijg!").

We zijn dit blijven doen totdat we moesten vertrekken. Maar als je het niet eens was met de ideeën was je wel vertrokken, want ze betaalden je nooit en je werkte behoorlijk hard. De naaimachines en destrijkijzers hielden pas op als het donker werd en we licht moesten opsteken.

We begonnen om 8 uur, dan gingen we naar huis om te eten en dan 's middags weer. We aten er niet, maar er was wel een vrouw die het eten verzorgde voor de mannen die er werkten. Er waren behalve de opzichter nog drie mannen.

Die werkten er vast: Marcos, El Rubio, Jose en Octavio de opzichter. Zij waren van de kolonne van Durruti en kwamen uit Barcelona. Zij zorgden voor de machines en zo. Wij vrouwen hadden ook een opzichter, een vrouw, en zij verdeelde het werk en stuurde de meisjes daarheen, waar ze nodig waren.

Van vergaderingen op ons werk was geen sprake, we moesten gewoon wassen. En zij hadden ook een opzichter en zij moesten alles verzorgen en versturen. Die mannen woonden in huis bij een vrouw, die ook voor ze kookte.

Behalve de wasserij en het atelier, de ruimte waar ik werkte, was er ook nog een bakkerij alleen voor het front. Er waren bakkers uit Barcelona voor overgekomen. Een heleboel, wel 50.

Wij hebben geen van allen meegedaan aan de CNT of Juventudes Libertarios. In de dorpen hier was dat voornamelijk een mannenzaak. Ik ging naar het ateneo en daar luisterde ik wel, maar vooral ging ik er heen om toneel te spelen.

(Augustin: "er waren maar twee meisjes bij ons aangesloten".)

En naar de avondschool ben ik niet geweest, ik was al te oud, maar mijn broer wel. De broers van Augustin zijn er ook geweest, bij Alberola. Daar waren wel vrouwen, maar ik was tot m'n 14e jaar op school geweest en had dat dus niet meer nodig. Mijn grootmoeder heeft me opgevoed en die vond het heel belangrijk dat ik naar school ging, maar een heleboel meisjes waren niet naar school geweest en die gingen dan wel naar de avondschool.

Als ik door mijn moeder was grootgebracht, zou ik nooit naar school gegaan zijn, maar mijn oma was een anarchistische van het eerste uur en die vond het heel belangrijk dat ik leerde. En mijn oom heeft ook 17 jaar bij ons gewoond, we zijn samen opgegroeid. En hij was ook links en zat bij het ateneo en hij had een kiosk en een boekwinkel. Daar kon je alle boeken van anarchistische schrijvers krijgen, van Federica Montseny, en "La novala ideal" en we verkochten er "soli" en "tierra y libertad" en andere dagbladen. Hij was de enige in Fraga die deze kranten verkocht.

En thuis werd er altijd over gesproken want mijn oma las alles. Ze ging vaak naar de winkel om te verkopen en dan zat ze de hele dag kranten te lezen. Mijn oma was heel vooruitstrevend, ze was getrouwd met en opa die republikein was en liever rustig thuis zat. Maar zij,

altijd in de weer. Ze verspreidde krantjes voor het syndikaat en had het lef om de republikeinse vlag verborgen te houden toen de frankisten kwamen. En ze verspreidde vlugschriften in het centro republicano. Maar mijn opa was een rustige man, hij heeft een keer op school de meester geslagen en is nooit meer teruggegaan en sedertdien zat hij rustig in zijn stoel. Maar mijn oma was heel radikaal en met de fles zijn haar ideeën er bij mij ingegoten.

Van de oorlog kan ik me vooral de bombardementen op Fraga heel goed herinneren. We zaten toen met mijn oma in een soort van schuilkelder en de hele straat zat daar. En ik was mijn vluchtkoffertje vergeten en ik holde terug naar huis om dit op te halen en ik dacht niet aan de bommen die om me heen vielen. Ik kwam in de calle Mayor en daar waren een heleboel kledingmagazijnen en die wren gebombardeerd. Daardoor lagen er veel kleren op straat en ik heb een heleboel meegenomen. Even later besloten we naar de Monte te vluchten en oma nam zoveel mogelijk kleren mee op de ezel op de eerste reis naar boven. Toen ze een tweede reis met de ezel wilde maken om nog meer kleren op te halen, ging dat niet meer omdat er teveel bommen vielen. Toen kwam mijn oom ons ophalen en zijn we naar Cervera(?), bij Barcelona, gegaan. (daar waren alle bakkers en wasvrouwen en naaisters van de kolonne van Durruti ook heengevlucht). We zijn daar ongeveer een jaar gebleven.

Van kooperaties weet ik niets meer. We gingen met een boekje en met coupons naar de winkel en betaalden met deze kartonnen. Er is hier toen helemaal geen honger geweest. De kartonnen waren om te betalen en in de boekjes schreven ze iets op geloof ik, maar dat weet ik niet zeker. Het waren kartonnen van 5 en 10 pesetas en van een duro en zo. Met geld betaalden we niets meer, dat hadden we niet.

En ik weet nog dat mijn oma 30 konijnen naar het gemeentehuis gebracht heeft en dat die met de kartonnen betaald werden. En daar waren we reuze blij mee. In de winkels stonden alleen maar vrouwen om de spullen te verkopen. Alle winkels waren in handen van de komitees en de meisjes die er werkten waren aangesteld door het komitee en dat betaalde ze ook uit. Het komitee heeft ze daar dus neergezet. Je kon zo'n baantje krijgen als je maar kruiwagens had. Ik heb me nooit op die manier vooruit geholpen, ik heb het op eigen kracht gedaan. En je kon natuurlijk allerlei voordeeltjes hebben als je in de winkel werkte, want, hoewel we geen honger hadden, waren er altijd wel dingen die je graag wilde hebben, of een beetje meer van iets. En als je bevriend was met zo iemand kon je dat wel krijgen. (een relaas over kruiwagens in een kooperatie t.t.v. Franco, waar ze weer niet aan meegedaan heeft.)

(ze praat uitgebreid over de onderzoekskommissie die kwam kijken of alle gerekwireeerde goederen ook daadwerkelijk naar de opslagplaats gebracht was. Ze heeft daar tegen het einde van de oorlog een maandlang schoongemaakt en durfde het gebouw haast niet binnen te gaan vanwege de rijkdommen die er opgeslagen waren: heiligenbeelden, kandelaars, sieraden etc.)

Ze zijn mij op een gegeven moment komen vragen om daar schoon te maken. En bijna alle meisjes werkten, naaiden of wasten of werkten op het land of in het hotel. Dat was verplicht. Het is ook niet goed om werkeloos toe te zien terwijl anderen aan het front zijn die jou het leven in het dorp mogelijk maken. En heel veel meisjes wilde hun steentje bijdragen en zochten hun eigen manier om dat te doen. Je kon wel zeggen als je liever ander werk deed en dan hielpen ze je ook. Getrouwde vrouwen werkten niet buitenshuis. De meeste vrouwen die werkten waren op z'n hoogst 20 jaar. Ouderen waren getrouwd en hadden thuis genoeg te doen, ze hadden bijna allemaal wel een stukje grond dat bewerkt moest worden of kinderen die ze moesten verzorgen.

Voor getrouwde vrouwen was ermisschien wel het minst veranderd; ze werkten thuis of op het land, net als vroeger. Misschien werkten ze wel in kollektiviteit, dat weet ik niet. Maar zeker is dat op het land iedereen samenwerkte en elkaar hielp, dat was vroeger niet zo. Wij hadden eigenlijk nauwelijks grond, maar degenen die wel hadden voegden dat allemaal bij de kooperatie(?) en dan gingen ze de ene dag op het land van de een helpen en de andere dag op het land van de ander, dat gebeurde wel.

Nogmaals terug naar de wasserij:

Ze hebben ons nooit betaald, howel dat de voorwaarden waren waarop ze ons aangenomen hadden en waarop wij akkoord gegaan zijn. Degenen die voor ons gewerkt hadden hebben wel uitbetaald gekregen, maar ons beleefden ze melk en honing, maar we hebben nooit een cent gezien. En ik heb er ook nooit om gevraagd, moet je horen, we hebben daar zoveel plezier gehad en we zagen zoveel mensen, de bakkers kwamen er altijd een praatje maken en ze name hun grappen en broodjes mee. (en legt een grap uit.)

Ze praat er nog over met de vrouwen die er gewerkt hebben. We waren er met ruim 30 vrouwen. Met twee ging ik speciaal om. En de bakkers kwamen niet voor iemand speciaal, maar voor ons allemaal en dat maakte het heel leuk omdat ze nergens op uit waren. En het was heel belangrijk omdat steeds meer vrouwen een familielid hadden die aan het front gesneuveld was en vrolijkheid nodig hadden. Het is een van de beste periodes uit mijn leven geweest.
